

3

การกลายเป็นเมืองในพื้นที่ย่านประตูน้ำ

ระหว่าง พ.ศ. 2448 - 2550¹

Urbanization in the Pratunam area, 1905-2007

ญาณีณี ไพทยวัฒน์

Yaninie Phaithayawat

อาจารย์ ดร. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Lecturer, Ph.D. at Department of History, Faculty of Social Sciences,

Srinakharinwirot University

ได้รับ 14 มิถุนายน 2567

แก้ไข 19 กรกฎาคม 2567

อนุมัติให้ตีพิมพ์ 30 กรกฎาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่องนี้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับการกลายเป็นเมืองในพื้นที่ย่านประตูน้ำ ซึ่งเป็นย่านธุรกิจการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ. 2448 - 2550 ด้วยวิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์แบบพรรณนาวิเคราะห์ โดยมีวัตถุประสงค์ 1) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางกายภาพในของย่านประตูน้ำ 2) ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการกลายเป็นเมืองในย่านประตูน้ำ

จากการศึกษาพบว่า พื้นที่ย่านประตูน้ำมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ และมีการอพยพของคนมาอาศัยในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง จนสามารถแบ่งได้ 3 ช่วงเวลา 1) ยุคกำเนิดพื้นที่ย่านประตูน้ำระหว่าง พ.ศ. 2448 - 2500 เมื่อมีการขุดคลองแสนแสบในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้ริมสองฝั่งคลองเริ่มมีการจับจองที่ดินทำการเกษตร ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการสร้างประตูระบายน้ำชื่อว่า “ประตูน้ำวังสระปทุม” ในทุ่งบางกะปิ ประกอบกับการตัดถนนราชปรารภและถนนเพชรบุรี ส่งผลให้ผู้คนอพยพมามากขึ้น กลายเป็นแหล่งชุมชน เกิดตลาดน้ำริมคลองแสนแสบ และสร้างตลาดบนบก เรียกว่าตลาดเฉลิมโลกขึ้นบนถนนเพชรบุรี พื้นที่ประตูน้ำ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง "การกลายเป็นเมืองในพื้นที่ประตูน้ำ พ.ศ. 2448-2550" ได้รับทุนวิจัยจากเงินรายได้คณะสังคมศาสตร์ ประจำปีการศึกษา 2566

จึงเริ่มกลายเป็นเมือง และผู้คนเรียกว่า ย่านประตูน้ำ 2) ยุคทุนนิยมอุตสาหกรรมระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2540 ที่ย่านประตูน้ำกลายเป็นย่านธุรกิจที่สำคัญแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ การตัดถนนเพชรบุรีตัดใหม่ในปี 2506 และส่งผลให้มีการรื้อถอน ตลาดเฉลิมโลก ประกอบกับปัจจัยภายนอก เศรษฐกิจไทยด้านธุรกิจบริการและการท่องเที่ยว เติบโตอย่างมาก กลุ่มนายทุนจึงได้เข้ามาพัฒนาพื้นที่ย่านประตูน้ำ จากตลาดสดให้กลายเป็น ย่านการค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูป ศูนย์การค้า โรงภาพยนตร์ และไนต์คลับ 3) ยุควิกฤตเศรษฐกิจ 2540 ในช่วงทศวรรษ 2540 เป็นช่วงที่ธุรกิจไนต์คลับ โรงภาพยนตร์ และห้างสรรพสินค้า ในย่านประตูน้ำเริ่มซบเซาและบางส่วนได้ปิดตัวลงเนื่องมาจากปัจจัยภายนอกที่เศรษฐกิจไทย นั้นถดถอย

คำสำคัญ ประตูน้ำ, การกลายเป็นเมือง, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ, พื้นที่

Abstract

This research paper aims to study the urbanization of Pratunam, one of the major commercial business districts in Bangkok, from 1905 to 2007 through historical methods and descriptive research. The objectives of this research are 1) studying the changes in physical spaces in Pratunam 2) studying the factors of urbanization in Pratunam.

The research found that Pratunam area was changed physically, was settled down by people continuously and can be divided into 3 major periods: 1) the period between 1905 - 1957, which was the birth period of the Pratunam area; the excavation of the Saen Saeb Canal during the reign of King Rama III resulted in agricultural land, grabbing on both sides of the canal. During the reign of King Rama V, a floodgate called "Pratunam Wang Sa Pathum" was built in Thung Bang Kapi for cultivation and transportation, turning the area into a community area. The area was located a floating market and residences. When Ratchaprarob Road was cut, and Phetchaburi Road was intersected, the Pratunam area was urbanized. Chalermlok Market was later made in Phetchaburi Road. 2) Between 1957 and 1997, during the era of industrial capitalism, Pratunam was one of the major business districts in Bangkok due to the construction of New Phetchaburi Road in 1963 and the demolition of Chalermlok Market. In addition, a group of investors came to develop the Pratunam area, turning the

market into shopping clothes centers, malls, cinemas and modern nightclubs. 3) During the year 1997-2007, many businesses in Pratunam, such as nightclubs, cinemas and malls, were stagnated and were shut down due to the economic crisis of 1997.

Keywords Pratunam, Urbanization, Economic history, area

บทนำ

ย่านประตูน้ำเป็นที่รู้จักในกลุ่มนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ในฐานะที่เป็นแหล่งช้อปปิ้งและเป็นที่พักโรงแรม เชื่อมต่อกับย่านราชดำริ สยามสแควร์ ซึ่งเป็นย่านท่องเที่ยวที่สำคัญในกรุงเทพฯ พื้นที่เรียกว่าย่านประตูน้ำในปัจจุบันอยู่ระหว่างจุดตัดของถนนเพชรบุรี และถนนราชปรารภ โดยมีสะพานเฉลิมโลก 55 เชื่อมแยกประตูน้ำกับถนนราชดำริ ด้วยการคมนาคมที่สะดวกสบาย ผู้คนสามารถเดินทางมาย่านประตูน้ำในหลากหลายรูปแบบ ทั้งทางเรือ ทางบก รถไฟฟ้าแอร์พอร์ตเรลลิงค์ รวมถึงทางรถไฟสายตะวันออก ในปัจจุบันถนนเพชรบุรีเป็นที่ตั้งของศูนย์การค้า โรงแรม สถานที่ราชการ ส่วนถนนราชปรารภนั้นยังเป็นที่ตั้งของโรงแรม ศูนย์การค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูป ประตูน้ำจึงเป็นย่านการค้า และแหล่งท่องเที่ยวสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจให้กับประเทศเป็นจำนวนมากจึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษาประวัติศาสตร์ของพื้นที่และผู้คนอาศัยในย่านประตูน้ำมีความเป็นมาอย่างไร

การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของย่านประตูน้ำนั้นที่ผ่านมาได้มีการศึกษาที่จำกัดปรากฏวิทยานิพนธ์จำนวน 2 เล่มเรื่องพัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร ซึ่งมุ่งเน้นศึกษาในด้านผังเมืองของพื้นที่ย่านประตูน้ำ และพัฒนาการพื้นที่ย่านประตูน้ำตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 จนถึง พ.ศ. 2549¹ ประเด็นที่สำคัญของวิทยานิพนธ์จะเน้นศึกษาพัฒนาการของพื้นที่ย่านประตูน้ำจากแหล่งพื้นที่เกษตรกรรม ย่านพักอาศัย เมื่อมีการคมนาคมที่สะดวกมากขึ้นกลายเป็นย่านการค้าที่สำคัญของกรุงเทพฯ ผลที่ตามมาเมื่อพื้นที่มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพอย่างรวดเร็ว สภาพแวดล้อมของเมืองจึงเสื่อมคุณภาพลงและขาดการปรับปรุงของพื้นที่อย่างจริงจัง² วิทยานิพนธ์เล่มที่สองเรื่อง พัฒนาการของธุรกิจเสื้อผ้าสำเร็จรูปย่านประตูน้ำ ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง การนำเสนอของวิทยานิพนธ์เล่มนี้เน้นศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละยุค และกระบวนการสะสมทุนที่จะเกิดขึ้นในธุรกิจเสื้อผ้าสำเร็จรูปย่านประตูน้ำ³ ข้อเสนอในงานเรื่องนี้มองการเปลี่ยนแปลงของตลาดผ้าประตูน้ำ

¹อมรรัตน์ การะเวก. (2549). พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร.

²แหล่งเดิม.

³วิสุทธิธาดา กฤตยาพิมลพร. (2550). พัฒนาการธุรกิจเสื้อผ้าสำเร็จรูปย่านประตูน้ำ.

แบ่งได้ 3 ยุค ได้แก่ ตลาดจำหน่ายผ้าเมตรและร้านเทเลอร์ ไม่ได้เป็นการผลิตแบบทุนนิยมในยุคแรก ต่อมาตลาดผ้าประตุน้ำได้พัฒนาเป็นตลาดจำหน่ายเสื้อผ้าสำเร็จรูป เริ่มใช้เงินเป็นทุนมากขึ้น และยุคสุดท้าย คือยุคที่จำหน่ายเสื้อผ้าสำเร็จรูปนำเข้าจากประเทศจีน ผู้ประกอบการในตลาดประตุน้ำใช้เงินในฐานะเป็นทุน และแยกตนเองจากกระบวนการผลิตโดยสิ้นเชิง¹

วิทยานิพนธ์เล่มแรกมุ่งไปที่การเสนอแผนพัฒนาพื้นที่ของย่านประตุน้ำในอนาคต ด้วยการแก้ปัญหาในด้านผังเมืองของย่านประตุน้ำในปัจจุบัน ส่วนวิทยานิพนธ์เรื่องที่สองเน้นไปที่การสะสมทุน และกระบวนการผลิตในธุรกิจเสื้อผ้าสำเร็จรูปย่านประตุน้ำ แม้ว่าทั้งสองงานวิจัยมีช่วงเวลาในการศึกษา แต่ไม่ได้วิเคราะห์ถึงรายละเอียดในความสำคัญของมิติทางประวัติศาสตร์ ยุคสมัยในแต่ละช่วงเวลานั้นส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางกายภาพและการอพยพของผู้อยู่อาศัยในย่านประตุน้ำ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของไทยในแต่ละช่วงเวลา ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่กายภาพของย่านประตุน้ำ และปัจจัยที่ส่งผลให้ย่านประตุน้ำกลายเป็นย่านธุรกิจที่สำคัญในกรุงเทพฯ

บทความนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (historical approach) และการวิจัยเอกสาร (documentary research) ในการศึกษาและวิจัยการกลายเป็นเมืองของพื้นที่ย่านประตุน้ำ การตั้งถิ่นฐานของการอพยพผู้คน การใช้หลักฐานต่างๆ เป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญในการวิเคราะห์ โดยหลักฐานต่างๆ ประกอบด้วย 1) หลักฐานชั้นต้น เช่น เอกสารราชการ รูปภาพ ข่าวในหนังสือพิมพ์ รวมถึงมีการใช้ข้อมูลการสัมภาษณ์ของคนในท้องถิ่น 2) หลักฐานชั้นรอง เช่น วิทยานิพนธ์ งานวิจัย โดยนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นถึงการกลายเป็นเมืองในพื้นที่ย่านประตุน้ำ ระหว่าง พ.ศ. 2448 - 2550 โดยนำเสนอผ่านรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์

ขอบเขตทางด้านพื้นที่ในงานวิจัยเรื่องนี้ ได้กำหนดขอบเขต โดยคำนึงถึงความต่อเนื่องของเส้นทางสัญจรทางบกและทางน้ำมาประกอบกัน ของพื้นที่ย่านประตุน้ำในปัจจุบัน² มีอาณาเขตของพื้นที่ ทิศเหนือ จรดถนนนิคมมักกะสัน ทิศตะวันออกจรดกับซอยจากรัตน์ทิศใต้จรดกับคลองแสนแสบ ซึ่งมีถนนเพชรบุรีตัดผ่าน และทิศตะวันตกจรดซอยเพชรบุรี 19 ซึ่งตั้งอยู่บนถนนเพชรบุรี ส่วนถนนราชปรารภ เป็นถนนสายหลักตัดผ่ากลางย่านประตุน้ำ ส่งผลให้ย่านประตุน้ำ แบ่งเป็นสองฝั่ง นั่นคือฝั่งทิศตะวันออก ขนานไปกับเส้นทางรถไฟสายตะวันออก และฝั่งทางทิศตะวันตก จรดซอยเพชรบุรี 19 ซึ่งเชื่อมต่อติดกับย่านราชเทวี

¹ วิสุทธา กฤตยาพิมลพร. (2550). พัฒนาการธุรกิจเสื้อผ้าสำเร็จรูปย่านประตุน้ำ.

² ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของแขวงถนนพญาไท แขวงเพชรบุรี และแขวงมักกะสัน เขตราชเทวี กรุงเทพฯ

ขอบเขตด้านเวลาในงานวิจัยเรื่องนี้ จุดเริ่มต้นในปี 2448 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นการสร้างประตูระบายน้ำชื่อว่า “ประตูน้ำวังสระปทุม” ส่งผลให้ผู้คนอพยพมาอาศัยและประกอบอาชีพในและตลาดน้ำริมคลองแสนแสบ และเรียกว่า ย่านประตูน้ำ จุดสิ้นสุดของงานวิจัยในปี 2550 ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในไทยปี 2540 ธุรกิจบางส่วนที่เคยประสบความสำเร็จในย่านประตูน้ำต้องปิดตัวลง เช่น โรงภาพยนตร์ ในตึกคลับและห้างสรรพสินค้า

ทั้งนี้ “การกลายเป็นเมือง” หรือ Urbanization หมายความว่า “การกลายเป็นเมือง” และคำว่า “ความเป็นเมือง” สำหรับงานวิจัยเรื่องนี้ใช้คำแปลเป็นไทยของ Urbanization ว่า “การกลายเป็นเมือง” ตามที่พจนานุกรมศัพท์ผังเมือง ฉบับราชบัณฑิตยสภา พ.ศ. 2565 ได้แปลว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะทางกายภาพและคุณลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนสู่ลักษณะความเป็นเมือง เช่น การขยายพื้นที่ที่มีคุณลักษณะความเป็นเมือง มีอาคารบ้านเรือนหนาแน่น มีผู้อยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก การดำรงชีวิตของคนในพื้นที่ที่มีความเป็นเมืองมากขึ้น¹

1. ประตูน้ำในยุคเริ่มแรกช่วงระหว่าง พ.ศ. 2448 – 2500:

กำเนิดวัง ตลาดน้ำ และตลาดบก

การตั้งถิ่นฐานของย่านประตูน้ำในยุคแรกนั้น สอดคล้องกับแนวคิดการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์จากการศึกษาทางภูมิศาสตร์ ที่เรียกว่า การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว (Linear Settlement)² ซึ่งพบในชุมชนดั้งเดิม ในช่วงที่ยังมีพัฒนาการคมนาคมน้อย จึงใช้ทางน้ำเป็นเส้นทางการคมนาคมสายหลัก หรือที่เรียกว่า River Linear Settlement³ การตั้งชุมชนในช่วงแรกจะมาพร้อมกับการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทรงสั่งให้ขุดคลองเพื่อเปิดพื้นที่ทางการเกษตร การคมนาคมทางน้ำและขยายเมืองกรุงเทพฯ ออกไป เพื่อให้ประชาชนสามารถตั้งถิ่นฐานในสองฝั่งคลอง ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการขุดคลองแสนแสบในปี 2380 เพื่อเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำบางปะกงเข้าด้วยกัน คลองแสนแสบนั้นมีความยาวถึง 72 กิโลเมตร และเชื่อม

¹ราชบัณฑิตยสถาน. (2565). พจนานุกรมศัพท์ผังเมือง ฉบับราชบัณฑิตยสภา. หน้า 277.

²การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์จากการศึกษาทางภูมิศาสตร์ แบ่งออกได้ 4 ลักษณะ ได้แก่ การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว พบในชุมชนดั้งเดิม การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว มักเกิดในบริเวณจุดตัดของเส้นทางคมนาคมหรือบริเวณลำน้ำตัดกับถนนทำให้เกิดชุมชน การตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ พบในพื้นที่ภูมิประเทศกระจายของทรัพยากรและความสะดวกของเส้นทางคมนาคมไม่แตกต่างกันมากนัก และการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย ลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะตั้งอยู่ห่างกัน พื้นที่ในชนบท บ้านเรือนอยู่ในบริเวณที่นาหรือส่วนของตนเอง

³ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. (2536). การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ. หน้า 10-11.

คลองสายย่อยกว่า 100 แห่ง ตอนต้นคลองเรียกว่าคลองแสนแสบ ตอนปลายคลองเรียกว่าคลองบางขนาก¹ การขุดคลองแสนแสบเพื่อการคมนาคมเป็นสำคัญไปยังพื้นที่ชานเมืองกรุงเทพฯ ฝั่งตะวันออกมากกว่าที่จะขุดเพื่อขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก²

หลังการเซ็นสนธิสัญญาเบาว์ริง ตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทยจากที่เคยเป็นระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกที่เป็นระบบทุนนิยม เกิดการหลั่งไหลของชาวตะวันตกหลายชาติเข้ามาเซ็นสัญญาทางการค้าฉบับอื่นๆ และเข้ามาทำธุรกิจภายในไทย รัฐบาลไทยให้ความสำคัญต่อการปลูกข้าวเพื่อส่งออก ซึ่งในเวลาต่อมาข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของไทย โดยเฉพาะพื้นที่ที่ราบภาคกลางของไทย ในปี 2433 ราษฎรเข้ามาจับจองพื้นที่ริมคลองแสนแสบมากขึ้นเพื่อใช้ในการเพาะปลูกข้าว ภายหลังจากโครงการขุดคลองรังสิต³ ท่งบางกะปิที่คลองแสนแสบตัดผ่านนั้นได้กลายเป็นทุ่งนาหลวงขนาดใหญ่ รัชกาลที่ 4 ทรงต้องการขยายพระนครออกไป พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมให้เป็นคูเมืองขึ้น คลองผดุงกรุงเกษม พระองค์ทรงปรับเปลี่ยนพื้นที่บางส่วนจากที่อยู่ห่างไกลให้กลายเป็นพระราชวังและทรงสร้างวัด ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน รัชกาลที่ 4 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีขุดสระปทุม และสร้างพระราชวังปทุมวัน เพื่อเป็นตำหนักที่ประทับแรมในการเสด็จแปรพระราชฐานเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจในปี 2400⁴ ในเวลาต่อมาพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการสร้างวัดปทุมวนารามราชวรวิหารขึ้น เพื่ออุทิศถวายสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เป็นศูนย์กลางของชุมชน ที่อยู่ริมคลองแสนแสบในปี 2410⁵ การสร้างวัดปทุมวนารามส่งผลที่ตามมา วัดดังกล่าวนั้นกลายเป็นศูนย์กลางของการเกิดชุมชนรายรอบวัด ตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบ และในเวลาต่อมาเรียกกันว่า ทุ่งปทุมวันขึ้น วัดปทุมวนารามเป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ส่วนสระปทุมเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจสำหรับคนในชุมชนอีกด้วย ผู้คนเริ่มอพยพเข้ามาอาศัยในทุ่งปทุมวัน ความเป็นเมืองริเริ่มก่อตัวขึ้น

ปัจจัยภายนอกที่สำคัญ ส่งผลให้เกิดย่านประตูน้ำในเวลาต่อมานั้น สืบเนื่องมาจากความสำเร็จของการปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงใช้ระบบกระทรวงแบบ

¹ กิตติ ดันไทย. *คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ.2367-2453)*. หน้า 53.

² แหล่งเดิม. หน้า 56.

³ พิมพ์อุมา ไตรสินธพ. (2548). *คลองเชื่อมกับพัฒนาการของชุมชนในลุ่มแม่น้ำบางปะกงระหว่าง พ.ศ. 2420 - 2500*.

⁴ อเนก นาวิกมูล. (2542). *วังบ้านฐานถิ่น*. หน้า 34-36.

⁵ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์. (2555). *ปทุมวนานุสรณ์: โครงการบูรณปฏิสังขรณ์ วัดปทุมวนาราม Thai collection architecture*. หน้า 18-21.

สมัยใหม่เพื่อบริหารประเทศให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น มีการรวมอำนาจทางการเมืองเข้าสู่ศูนย์อำนาจส่วนกลาง โดยใช้กระทรวงมหาดไทยมีอำนาจบริหารสั่งการทั่วราชอาณาจักร พระองค์ยังปฏิรูปการคลังทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ สามารถเก็บภาษี จัดทำงบประมาณรายรับรายจ่ายได้สะดวกมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เมื่อระบบการปกครองสมัยใหม่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ส่งผลรัฐบาลมีงบประมาณมาพัฒนาประเทศ พระองค์ทรงปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจในกรุงเทพฯ เช่น การสร้างถนนเพิ่มมากขึ้น การสร้างคลองขนาดใหญ่เชื่อมกรุงเทพฯ และที่ราบภาคกลาง รวมถึงการสร้างทางรถไฟเชื่อมโยงกรุงเทพฯ กับภูมิภาคอื่นๆ¹ ตัวอย่างของการตัดถนนสายสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ ถนนพระรามที่ 1 จากสะพานกษัตริย์ศึกถึงถนนราชดำริ ถนนเพชรบุรี (ชื่อเดิมคือถนนประแจจีน) ในปี 2448 ตัดขึ้นเพื่อเพื่อย่นระยะทางในยามที่รัชกาลที่ 5 ทรงขับรถเล่น ระหว่างพระราชวังสวนดุสิตกับประทุมวัน² ถนนราชปรารภตัดขึ้นเพื่อขยายเมืองไปทางทิศเหนือ ถนนราชดำริตัดขึ้นในปี 2445 โดยเริ่มต้นจากสี่แยกศาลาแดง ถนนพระรามที่ 4 ตัดกับถนนพระรามที่ 1 ที่แยกราชประสงค์ และสิ้นสุดที่คลองแสนแสบ³

ประตูน้ำได้รับการเรียกชื่อว่า ย่านประตูน้ำ จากผู้คนเนื่องจากการสร้างประตูน้ำวังสระปทุม⁴ ซึ่งตั้งอยู่ในวังสระปทุม รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตรธิการสร้างประตูน้ำดังกล่าวขึ้นในปี 2448 เพื่อใช้ทดน้ำในคลองแสนแสบ และใช้ในการเกษตรกรรมและปรับระดับน้ำให้เรือและแพแล่นผ่านได้⁵ หลังจากเปิดใช้ประตูน้ำวังสระปทุม มีเรือจำนวนมากมาจอดเรือรอเข้าออก ส่งผลให้พื้นที่ที่เรือนั้นแล่นผ่านกลายเป็นย่านประตูน้ำขึ้น เรือที่วิ่งจากพื้นที่เมืองชั้นในและพื้นที่หัวเมืองด้านทิศตะวันออกต้องมาจอดรอเพื่อจะเดินทางผ่านประตูน้ำ พื้นที่สองฝั่งคลองแสนแสบบริเวณประตูน้ำปทุมวันจึงได้กลายเป็นแหล่งชุมนุมตลาดน้ำขึ้น โดยในช่วงเวลาตอนเช้ามีเรือแพมาจอดเป็นจำนวนมาก โดยใช้เรือขนาดเล็กเป็นพาหนะขายอาหาร ผักและผลไม้ และเรือประเภทบรรทุกสินค้าทางการเกษตรมาจากไร่นาในฝั่งคลองแสนแสบ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี ทรงโปรดเสด็จเรือแจวไปซื้ออาหารที่ตลาดน้ำประตูน้ำเป็นประจำ⁶

¹ พอพันธ์ อุษยานนท์. (2564). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแห่งประเทศไทย = The Economic History of Thailand*. หน้า 89.

² สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร. (2557). *จดหมายเหตุเล่าเรื่องถนนเมืองบางกอก*. หน้า 229.

³ ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. (2536). *เล่มเดิม*. หน้า 5.

⁴ รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างประตูน้ำ ในคลองแสนแสบ เพื่อปรับระดับน้ำในการสัญจรทางเรือรวม 3 แห่ง คือ ประตูน้ำวังสระปทุม ประตูน้ำบางขนาก และประตูน้ำท่าไข่

⁵ ปริญญา ตรีน้อยใส. (2526). *คอลัมน์มองบ้านมองเมือง. มติชนสุดสัปดาห์*. ฉบับวันที่ 27 พฤษภาคม - 2 มิถุนายน 2565. (ออนไลน์)

⁶ เทพชู ทับทอง. (2545). *อนุทินกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ*. หน้า 180.

ปัจจัยภายนอกที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของย่านประตูน้ำคือการสร้างสะพานเฉลิมโลก 55 ในปี 2452¹ ซึ่งเป็นสะพานที่ รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กแห่งแรกของไทย และเป็นสะพานข้ามคลองแสนแสบขนาดใหญ่เพื่อที่จะเชื่อมพระนครทั้งตอนเหนือ และตอนใต้ให้ราษฎรสัญจรไปมาได้สะดวกมากยิ่งขึ้น² ความเจริญทางการสัญจรทางน้ำในย่านประตูน้ำจึงเกิดขึ้น ส่งผลให้ผู้คนอพยพเข้ามาอาศัยและประกอบอาชีพในย่านประตูน้ำมากขึ้น

เมื่อกิจการรถไฟที่เริ่มต้นใน พ.ศ. 2433 ประสบความสำเร็จสามารถเชื่อมต่อกรุงเทพฯ กับภูมิภาคอื่นๆ รัฐบาลมีแผนจะสร้างทางรถไฟสายตะวันออกขึ้นในปี 2450 ซึ่งเป็นรถไฟสายกรุงเทพฯ - ฉะเชิงเทรา การสร้างทางรถไฟสายตะวันออกนั้นก่อให้เกิดสถานีมักกะสันขึ้นในย่านประตูน้ำ ซึ่งกลายเป็นสถานีต้นทางของรถไฟสายภาคตะวันออกในกรุงเทพฯ ที่ดินสองฝั่งที่ติดกับสถานีรถไฟมักกะสันนั้นจึงกลายเป็นที่ดินของกรมรถไฟ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 โปรดเกล้าฯ ให้มีการรวมโรงงานต่างๆ ของกรมรถไฟไว้ที่ตำบลมักกะสัน และจัดโรงงานวัดมักกะสันเป็นโรงงานกลาง³ และมีการสร้างโรงงานซ่อมรถไฟมักกะสันขึ้นในเวลาต่อมา⁴ ผลของการสร้างโรงงานดังกล่าวส่งผลให้ผู้คนอพยพมาอยู่ในพื้นที่ประตูน้ำทางด้านสถานีมักกะสัน ในเวลาต่อมาพื้นที่ดังกล่าวได้กลายเป็นนิคมมักกะสัน ที่ทำงานของกรมรถไฟ มีการตัดถนนนิคมมักกะสัน เลียบทางรถไฟสถานีมักกะสัน จึงกลายเป็นที่อยู่อาศัยของข้าราชการและลูกจ้างของกรมรถไฟ

ย่านประตูน้ำเกิดชุมชนขึ้นเป็นรูปธรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 ตั้งอยู่ในอำเภอบางกะปิ ซึ่งเป็นอำเภอชั้นนอกของมณฑลกรุงเทพฯ ในขณะนั้น บรรดาเจ้านาย และข้าราชการบริพารในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับพระราชทานที่ดินและสร้างวังในย่านประตูน้ำ เช่น วังเพชรบุรีของพระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบ บนถนนเพชรบุรีระหว่างสะพานราชเทวี และสะพานประตูน้ำเฉลิมโลก⁵ ตรงข้ามวังเพชรบุรีเป็นที่ตั้งของวังสระปทุม

¹ สะพานเฉลิมโลก 55 เป็นสะพานที่รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระชนมพรรษาครบรอบปีที่ 55 พระราชของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

² สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร. (2557). *ตำนานงานโยธา*.

³ สจข. เอกสารรายงานการประชุมเสนาบดี รัชกาลที่ 6 กระทรวงคมนาคม มร.6 คค/7 เรื่องรวมโรงงานต่างๆ ของกรมรถไฟไว้ที่ตำบลมักกะสัน และจัดโรงงานวัดมักกะสันเป็นโรงงานกลาง (27 กรกฎาคม 2460-24 กันยายน 2461).

⁴ ในช่วงทศวรรษ 2480 โรงงานรถไฟมักกะสันนั้นเป็นที่ตั้งของโรงล้อ โรงซ่อมรถจักรดีเซล และเครื่องมือกลรถโดยสาร โรงซ่อมรถบรรทุกและเครื่องมือกลรถบรรทุกโรงหล่อ และกระสวนโรงช่างไม้ โรงเลื่อย โรงปูน

⁵ หนังสือที่ระลึกในพิธีพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์ นิวัตวาร ณ ป้อมเพชร. (2566). หน้า 15.

ซึ่งเป็นวังของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า อยู่ริมคลองแสนแสบ บริเวณถนนพระรามที่ 1 และถนนพญาไท¹ ที่ดินพระราชทานบนถนนราชปรารภให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์² และพระราชวังปทุมวัน ซึ่งเคยเป็นวังแปรพระราชฐานของรัชกาลที่ 4 นั้นได้ชำรุดทรุดโทรมจนในสมัยรัชกาลที่ 6 พระราชทานที่ดินนี้แก่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราไชย ให้สร้างวังใหม่เป็นที่ประทับเรียกว่า วังเพ็ชรบูรณ์ ตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบติดกับวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร³ ดังนั้นเจ้าของที่ดินในย่านประตูน้ำที่ได้รับเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนใหญ่คือ พระบรมวงศานุวงศ์

นอกเหนือจากเจ้านายและข้าราชการบริพาร มีกลุ่มคนสามัญชนที่อพยพมาอาศัยในย่านประตูน้ำ คือ กลุ่มแขกมุกกะสัน ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างบ้านเรือนอยู่บริเวณทางฝั่งตะวันออกของถนนราชปรารภ แขกมุกกะสันจะเข้ามาประกอบอาชีพทำสวนปลูกต้นไม้ ตกแต่งต้นไม้เป็นรูปต่างๆ โดยทำหน้าที่ตกแต่งสวนของสถานที่ราชการต่างๆ ในเขตเมืองชั้นใน ชุมชนแขกมุกกะสันนั้นอยู่ใกล้กับบริเวณชุมชนของชาวมลายูที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ก่อนจะมีชุมชนแขกมุกกะสัน⁴ ในขณะที่กลุ่มชาวจีนกลุ่มแรกเข้ามาอาศัยในพื้นที่ย่านประตูน้ำ บริเวณพื้นที่ด้านเหนือของถนนเพชรบุรี เนื่องจากมีการสร้างศาสนสถานขึ้น นั่นคือ ศาลเจ้าพ่อแป๊ะกง⁵ เพื่อความเป็นสิริมงคลให้กับคนในพื้นที่

รูปภาพประกอบที่ 1: ศาลเจ้าพ่อแป๊ะกงตั้งอยู่ซอยเพชรบุรี 19
ที่มา: ผู้เขียน

¹ โฉจัน นันทิวัชรินทร์. (2567). พระตำหนักใหญ่ วังสระปทุม. (ออนไลน์)

² หนังสือมหาดิพระราชนิพนธ์ ในรัชกาลที่ 4 ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงจงกลนี วัฒนวงศ์. (2508). หน้า ฌ.

³ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 ในพ.ศ.2400 เพื่อเป็นที่เสด็จประพาสและเป็นที่พักผ่อนของประชาชนติดกับวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร ในเวลาต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงพระราชทานที่ดินนี้แก่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราไชย เรียกว่า วังเพ็ชรบูรณ์

⁴ คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. (2546). ชื่อบ้านนามในกรุงเทพฯ. หน้า 265 - 266.

⁵ ที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อแป๊ะกง ตั้งอยู่ในซอยเพชรบุรี 19 ถนนเพชรบุรี ในปัจจุบัน

ปัจจัยภายในที่ส่งเสริมให้ย่านประตูน้ำมีผู้คนเข้ามาค้าขาย และพักอาศัยมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นเนื่องมาจากการเดินเรือเมล์ และรถเมล์เอกชนจากนักธุรกิจ นามว่า นายเลิศ เศรษฐบุตร หรือในเวลาต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นพระยาภักตินรเศรษฐ¹ ซึ่งเป็นนักธุรกิจคนสำคัญที่มีส่วนพัฒนาย่านประตูน้ำในช่วงแรก เปลี่ยนให้ประตูน้ำกลายเป็นตลาดบก และเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมขนส่งคนจากเมืองชั้นนอกสู่เมืองชั้นใน ย่านประตูน้ำกลายเป็นจุดต่อรถเมล์ขาว และเรือเมล์ขาวที่สำคัญแห่งหนึ่งตั้งแต่รัชกาลที่ 5 จนถึง พ.ศ. 2520 นายเลิศ เป็นเจ้าของกิจการรถเมล์ประจำทางเอกชนเจ้าแรกในไทย โดยเริ่มกิจการในปี 2451 รถเมล์ขาวนายเลิศสายแรกนั้นวิ่งบนเส้นทางจากประตูน้ำ (ปทุมวัน) ไปยศเส แล้วต่อมาขยายกิจการวิ่งสายอื่นๆ ตามลำดับ อาทิ สายประตูน้ำ - สีลม และสายประตูน้ำ - บางลำพู ประชาชนในยุคสมัยนั้นที่ต้องการจะเดินทางจากพื้นที่ชานเมืองเข้าสู่เมืองชั้นในต้องมาต่อรถเมล์ที่ย่านประตูน้ำ ในส่วนเรือเมล์ขาวนายเลิศนั้นจะแล่นรับส่งผู้คนในคลองแสนแสบเริ่มจากประตูน้ำ ผ่านอำเภอมินบุรีไปจนถึงอำเภอนองจอก² โดยแล่นผ่านคลองแสนแสบ คลองบางกะปิ คลองตัน คลองพระโขนง เพื่อรับส่งผู้โดยสารที่อยู่ในพื้นที่ทางด้านตะวันออกของกรุงเทพฯ นอกจากนี้ ประตูน้ำยังเป็นเส้นทางผ่านของรถราง ซึ่งเป็นการคมนาคมทางบกที่สำคัญในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ดังที่ลาวัญย์ โชตามระ กล่าวถึงรถรางสายสีลม-ประตูน้ำ ซึ่งแบ่งเป็นสองช่วงจากสะพานสีลมมาถึงสะพานศาลาแดง และจากศาลาแดงด้านถนนราชดำริไปสู่ระยะที่เชิงสะพานเฉลิมโลก 55³

นายเลิศ เศรษฐบุตรนั้นยังได้ลงทุนสร้างตลาดริมน้ำคลองแสนแสบ หรือที่เรียกตลาดริมน้ำนายเลิศขึ้นในย่านประตูน้ำเมื่อ พ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นตลาดบกริมน้ำที่สำคัญแห่งแรกของย่านประตูน้ำ ลักษณะของตลาดริมน้ำนายเลิศเป็นอาคารพาณิชย์ขนาดใหญ่ขึ้น ซึ่งตั้งอยู่ทิศตะวันตกตรงจุดตัดของถนนเพชรบุรี และถนนราชปรารภ ตลาดดังกล่าวนั้นขายอาหารสด อาหารแห้ง และต่อมา มีการสร้างร้านค้า อาคารถาวรตึกแถว 1 - 2 ชั้น ส่งผลให้ตลาดริมน้ำดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของตลาดบกแห่งแรกในย่านประตูน้ำ และส่งผลให้ประตูน้ำมีชื่อเสียงในย่านการค้าขายของตลาดสด

¹ อนุสรณ์ 100 ปี พระยาภักตินรเศรษฐ (เลิศ เศรษฐบุตร). (2515).

² เทพชู ทัพทอง. (2545). เล่มเดิม. หน้า 80.

³ ลาวัญย์ โชตามระ. (2529). ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้วและชีวิตชาวกรุงสมัยสงคราม.

รูปถ่ายประกอบที่ 2: สะพานเฉลิมโลก 55 และตลาดริมแม่น้ำนายเลิศ
ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในสมัยรัชกาลที่ 6 ย่านประตูน้ำเป็นส่วนหนึ่งของเขตสุขาภิบาล การกำหนดเขตสุขาภิบาลนั้น เพื่อควบคุมการก่อสร้างอาคาร ถนน ลำคลองและควบคุมการรักษาความสะอาดในเขตที่มีประชากรหนาแน่นในกรุงเทพฯ เขตสุขาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้นแบ่งได้ 3 เขต คือ เขตแรกครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาถึงแนวคลองรอบกรุง เขตที่สอง ตั้งแต่บริเวณคลองรอบกรุงไปจนถึงคลองผดุงกรุงเกษม และเขตที่สาม ตั้งแต่แนวคลองผดุงกรุงเกษมออกไปจนถึงปากคลองสามเสนทางด้านเหนือและลงมาถึงถนนสาทรทางด้านใต้ ซึ่งบริเวณเขตที่สามนั้นเคยเป็นเขตชานเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้นได้กลายเป็นแหล่งที่พักอาศัย ที่มีสภาพแวดล้อมที่ดี เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ รวมถึงสวนสาธารณะ พื้นที่ของย่านประตูน้ำตั้งอยู่ในเขตสุขาภิบาลที่ 3 ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีถนนราชปรารภ ถนนเพชรบุรี เชื่อมต่อถนนราชดำริ และถนนเพลินจิตที่สร้างในปี 2464 ผู้คนที่มาอาศัยอยู่ในย่านประตูน้ำในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ปลูกสร้างบ้านเดี่ยว กระจายอยู่ในพื้นที่ คนในพื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงทำการเกษตรกรรม อาคารห้องแถว หรือตึกแถวที่เป็นที่พักอาศัยข้างบนและขายสินค้าข้างล่าง สร้างขึ้นและตั้งอยู่ริมถนนเพชรบุรี และถนนราชปรารภ¹

ในปี 2474 บริเวณด้านตะวันออกของถนนราชปรารภ ที่อยู่ริมคลองแสนแสบ จากที่เคยเป็นบ้านพักอาศัยริมคลอง ได้มีการรื้อถอนเปลี่ยนเป็นตลาดบก ชื่อว่า ตลาดเฉลิมโลก ซึ่งเป็นตลาดสดขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ตรงสะพานเฉลิมโลก 55 และตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามตลาดริมแม่น้ำนายเลิศ สภาพของตลาดเฉลิมโลกนั้นมีหลังคายกสูงและมีอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้สูง 1 - 2 ชั้น

¹แบ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ. (2534). องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 230-239.

ภายหลังมีการสร้างโรงภาพยนตร์เฉลิมโลกทางฝั่งตะวันออกของตลาดเฉลิมโลก การสร้างตลาดเฉลิมโลกนั้นส่งผลให้ย่านประตูน้ำเป็นแหล่งค้าขายอาหารสด ในปี 2482 ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 บริเวณพื้นที่ย่านประตูน้ำติดคลองแสนแสบกลายเป็นแหล่งชุมชน มีตลาดขนาดใหญ่ โดยผู้คนเรียกรวมๆ ว่า ตลาดประตูน้ำ ในขณะที่ถนนราชปรารภและถนนเพชรบุรียังมีสภาพเป็นถนนกรวด เป็นหลุมเป็นบ่อ มีหินก้อนโตๆ อยู่ตามพื้นถนน ระหว่างสองข้างทางของถนนทั้งสองสายนี้มีต้นมะขอกกานีปลูกอยู่ทำให้ย่านประตูน้ำเป็นย่านที่มีความสวยงาม และเป็นร่มเงาป้องกันแสงแดดทำให้อากาศไม่ร้อนเกินไป สองข้างทางของถนนยังคงมีคูคลองระบายน้ำอยู่ ทำให้พื้นที่รายล้อมสองข้างถนนไม่เกิดน้ำท่วม¹ สภาพริมสองฝั่งของถนนเพชรบุรีล้วนแต่เป็นทุ่งนา และบริเวณด้านหน้าของตึกแถวบริเวณริมถนนสายหลักเป็นคลองระบายน้ำที่มีความกว้างพอให้เรือสัญจรผ่านไปมาได้สะดวก อีกทั้งยังมีทางเดินเท้าที่ความกว้างอย่างมาก²

อาจจะกล่าวได้ว่าย่านประตูน้ำเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากนโยบายของรัฐบาลที่จะขยายพื้นที่เมืองกรุงเทพฯ ไปทางฝั่งตะวันออก การตัดถนนเพชรบุรี ถนนราชปรารภ การสร้างประตูน้ำ และการสร้างสะพานเฉลิมโลก 55 เป็นปัจจัยที่สำคัญให้เกิดย่านการค้าประตูน้ำ นอกจากนี้ปัจจัยภายใน ที่มีนักลงทุน เข้ามาทำกิจการรถราง รถเมล์ และเรือเมล์ เอกชน รวมถึงการที่รัฐบาลต้องการสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ เพื่อเชื่อมต่อไปภาคตะวันออก โดยเริ่มต้นสร้างสถานีมักกะสัน การคมนาคมขนส่งที่สะดวกสบายดังกล่าวทำให้ย่านประตูน้ำได้กลายเป็นย่านการค้าเกิดใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5-6 เทียบเท่าย่านการค้าอื่นๆ เช่น สัมพันธวงศ์ พระนคร ป้อมปราบ ประทุมวัน นางเลิ้ง และบางรักที่เกิดขึ้นในปลายทศวรรษ 2460³ ในขณะที่เดียวกันที่พื้นที่บางส่วนของย่านประตูน้ำยังคงเป็นพื้นที่เกษตรกรรม และยังเป็นที่อยู่อาศัยของคนหลายกลุ่ม ทั้งไทย จีน และแขก รวมถึงพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการบริพารที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในย่านดังกล่าว พื้นที่ประตูน้ำในยุคแรกได้พัฒนาจากชานเมืองท้องทุ่งบางกะปิ ในสมัยรัชกาลที่ 3 จนกลายเป็นย่านการค้าแห่งใหม่ ในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา

¹ เทพชู ทับทอง. (2545). *เล่มเดิม*. หน้า 180.

² อมรรัตน์ การะเวก. (2549). *เล่มเดิม*. หน้า 82.

³ พอพันธ์ อุษยานนท์. (2564). *เล่มเดิม*. หน้า 117.

2. ประตูน้ำในยุคที่สองระหว่าง พ.ศ. 2500 – 2540:

ยุคทุนนิยมอุตสาหกรรม

ในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 ไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ มีการจัดการเลือกตั้งเป็นครั้งแรก รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ รวมถึงมีนายกรัฐมนตรีเป็นผู้นำในการบริหารประเทศ นโยบายทางเศรษฐกิจไทยช่วงหลัง พ.ศ. 2475 - 2484 รัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยมีความพยายามนำแนวทางนโยบายทุนนิยมแห่งรัฐเป็นแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่คณะราษฎรเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจไทยน้อยกว่าที่ควรจะเป็น¹ ช่วงระยะเวลาดังกล่าวสังคมและเศรษฐกิจไทย แทบไม่เปลี่ยนแปลงเลย เศรษฐกิจข้าวยังเป็นเศรษฐกิจหลักของประเทศ² ภาคอุตสาหกรรมยังมีขนาดเล็กและแรงงานจีนก็ยังเป็นแรงงานสำคัญในการผลิต โรงงานที่ตั้งขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวส่วนใหญ่แล้วยังคงเป็นโรงงานขนาดเล็ก ผลิตเพื่อบริโภคในประเทศ ย่านประตูน้ำหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่ ประตูน้ำยังคงเป็นย่านตลาดริมแม่น้ำนายเลิศและตลาดเฉลิมโลก และยังคงเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งที่สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ แม้ว่าในช่วงเวลาของสงครามโลกครั้งที่ 2 พื้นที่ในกรุงเทพฯ ได้รับความเสียหายจากสงคราม แต่พื้นที่ในย่านประตูน้ำเพียงบางส่วนได้รับความเสียหายจากการทิ้งระเบิด พบว่าในพื้นที่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของถนนราชปรารภเคยเป็นที่นา นั้นได้ถูกทิ้งระเบิดจนกลายเป็นบ่อน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งในเวลาต่อมาได้กลายเป็นแปลงปลูกผักผืนใหญ่³ และเป็นที่ทิ้งขยะของคนในย่านประตูน้ำ⁴

ในช่วงหลังพ.ศ. 2488 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สหรัฐอเมริกาได้ก้าวเข้ามาเป็นผู้นำโลกแทนที่อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ในขณะเดียวกันเกิดการก่อตัวของระบบสังคมนิยมโดยที่สหภาพโซเวียตเป็นผู้นำของค่ายสังคมนิยม ทั้งสองระบบ คือ ทุนนิยมและสังคมนิยม เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ผู้นำสองค่ายแข่งขันกันทางด้านการทหาร การเมืองระหว่างประเทศ และทั้งสองประเทศมหาอำนาจพยายามชักนำให้ประเทศกำลังพัฒนาเข้าอยู่ในค่ายของตัวเอง สหรัฐอเมริกาพยายามสนับสนุนช่วยเหลือประเทศต่างๆ ทั้งประเทศผู้ชนะและฝ่ายแพ้สงคราม โดยผ่านองค์กรระหว่างประเทศ คือ ธนาคารโลก และกองทุนการเงิน

¹ พอพันธ์ อุษยานนท์. (2564). เล่มเดิม. หน้า 117.

² แหล่งเดิม. หน้า 117.

³ BeerBaiyoke. (2565, 20 เมษายน). *History of Baiyoke Sky tower ต้องผ่านอุปสรรคและเรื่องราวอะไรมาบ้าง*. (Video). (ออนไลน์)

⁴ กัลยาณี อาชาวารัตน์, (2566, 19 พฤศจิกายน). เรื่อง การสื่อสารส่วนบุคคล, สัมภาษณ์โดยญาณิณี ไพทยวัฒน์.

ระหว่างประเทศ รัฐบาลไทยได้เลือกที่จะอยู่ข้างสหรัฐอเมริกา โดยเลือกใช้แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมหรือระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี ที่เน้นการใช้กลไกราคาตลาดเป็นเครื่องมือในการจัดสรรทรัพยากร ตลอดจนส่งเสริมวิสาหกิจของเอกชนเพื่อการพัฒนาประเทศ¹ ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา สหรัฐอเมริกาให้ความช่วยเหลือไทยทั้งด้านการศึกษา การสร้างถนนและท่าเรือ โดยเป้าหมายของการปรับปรุงถนน คือ การต่อต้านคอมมิวนิสต์ ถนนหลายสายโดยเฉพาะถนนมิตรภาพสร้างขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลพลอยได้จากการสร้างถนนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลายเป็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจไทย เกิดการส่งออกผลผลิตทางการเกษตร และการอพยพแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาทำงานในกรุงเทพฯ มากขึ้น²

เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยึดอำนาจและก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี ระหว่าง พ.ศ.2501-2506 ไทยได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกา นโยบายทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์นั้นต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ที่เข้ามามายอยู่ในประเทศไทยอยู่แล้ว และประกาศกฎอัยการศึกใน พ.ศ. 2501 ด้วยความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกา ไทยได้จัดตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้น และมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2504 ขึ้นและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 2 ในปี 2510 ซึ่งได้รับอิทธิพลจากสหรัฐอเมริกา และธนาคารโลก³ ผลของแผนพัฒนาเศรษฐกิจทั้งสองฉบับนั้นส่งผลให้เศรษฐกิจไทยมีการลงทุนจากต่างประเทศเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะการลงทุนจากสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น

ปัจจัยภายนอกจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไทยที่กลายเป็นทุนนิยม และรัฐบาลส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ หลังทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในกรุงเทพฯ ให้กลายเป็นศูนย์กลางของการเมืองการปกครอง ศูนย์กลางทางธุรกิจ ที่ตั้งขององค์กรระหว่างประเทศ และประเทศไทยยังพื้นฐานทัพให้ทหารสหรัฐที่ตั้งอยู่ในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อไปรบในสงครามอินโดจีน ทหารอเมริกันเข้ามาพักผ่อนในไทย ช่วง พ.ศ. 2509 - 2511 ส่งผลดีต่อเศรษฐกิจไทย เพราะทหารอเมริกันเข้ามาใช้จ่ายไปกับธุรกิจภาคท่องเที่ยวอุตสาหกรรมบันเทิงในกรุงเทพฯ เช่น อาบอบนวด ผับ บาร์ และไนต์คลับ⁴ กรุงเทพฯ ได้กลายเป็นแหล่งดึงดูดแรงงานชนบท และ “ปัญญาชน” จากภาคชนบทมาทำงานในกรุงเทพฯ ซึ่งส่งผลให้กรุงเทพฯ มีการเพิ่มจำนวนของชนชั้นกลางในเมือง และส่งผลให้เกิดความต้องการที่พักอาศัยในกรุงเทพฯ มากขึ้นกว่าในอดีต

¹ พอฟันธ อูยยานนท์. (2564). เล่มเดิม. หน้า 157.

² แหล่งเดิม. หน้า 159.

³ แหล่งเดิม. หน้า 159.

⁴ พอฟันธ อูยยานนท์. (2564). เล่มเดิม. หน้า 230.

ในขณะที่ธุรกิจธนาคารพาณิชย์ของไทยเติบโตอย่างมากตั้งแต่ทศวรรษ 2490 มีส่วนส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการกู้เงินและลงทุนประกอบธุรกิจทั้งในภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการ และพาณิชย์กรรม ซึ่งกระจุกตัวอยู่ในกรุงเทพฯ เมื่อธุรกิจการท่องเที่ยว โรงแรม และอุตสาหกรรมบันเทิงเติบโตอย่างต่อเนื่องในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ส่งผลให้เกิดการสร้างศูนย์การค้าและโรงแรมระดับห้าดาวในย่านราชประสงค์ ปทุมวัน และเพลินจิต¹ พื้นที่ย่านประตูน้ำซึ่งเชื่อมต่อกับย่านราชประสงค์ได้รับผลประโยชน์ได้จากการเติบโตของธุรกิจภาคบริการและการท่องเที่ยวดังกล่าว รัฐบาลในสมัยจอมพลสฤษดิ์ต้องการขยายถนนเพชรบุรี เพื่อขยายเมืองกรุงเทพฯ ออกไปทางฝั่งตะวันออก รัฐบาลจึงได้ขอเวนคืนพื้นที่ตลาดเฉลิมโลก โดยเจ้าของที่ดินคือ กรมศาสนา ได้ยอมคืนพื้นที่ให้ถูกรื้อถอนออกไปเพื่อตัดเป็นถนนเพชรบุรีตัดใหม่ในปี 2505 เพื่อเชื่อมสามแยกประตูน้ำไปจรดซอยสุขุมวิท 71 จนถึงแยกคลองตัน นอกจากนี้รัฐบาลยังได้สร้างสะพานลอยรถยนต์ข้ามแยกครั้งแรกในไทย ในปี 2509 เพื่อลดการจราจรที่ติดขัดของแยกประตูน้ำ และสร้างสะพานลอยข้ามถนนใกล้แยกประตูน้ำ²

ผลของการสร้างถนนเพชรบุรีตัดใหม่นั้นก่อให้เกิดสี่แยกประตูน้ำขึ้น ที่เชื่อมต่อกับถนนราชปรารภ และถนนราชดำริ และเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญให้กับย่านประตูน้ำเพราะพื้นที่สองฝั่งของถนนเพชรบุรีตัดใหม่ในช่วงทศวรรษ 2510 เป็นต้นมาได้กลายเป็นที่ตั้งของสถานบันเทิงยามค่ำคืน เริ่มเปิดให้บริการตั้งแต่หกโมงเย็นเป็นต้นไป บาร์ ไนต์คลับ สถานอาบอบนวด ภัตตาคาร โรงภาพยนตร์ โรงโบว์ลิ่ง สนามกอล์ฟเล็กและโรงแรมมานูรูต เรียงรายอยู่สองฟากถนนเพชรบุรีตัดใหม่ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่คือ ทหารอเมริกัน³ ส่วนตลาดนายเลิศที่เคยเป็นตลาดสดที่สำคัญของย่านประตูน้ำปรับไปเป็นตลาดขายอาหารได้รุ่งยามค่ำคืนเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวยามค่ำคืน⁴ ที่ดินตรงหัวมุมด้านซ้ายที่เป็นจุดตัดระหว่างถนนเพชรบุรีกับถนนราชปรารภถือครองโดยสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ได้มีการสร้างตลาดเฉลิมลาภและตึกแถวขึ้น ร้านค้าในตลาดเฉลิมลาภจะขายผ้าเมตร และเสื้อผ้าสำเร็จรูป ในขณะที่พื้นที่สองฟากถนนราชปรารภมีการสร้างอาคารพาณิชย์ประกอบธุรกิจ ร้านขายทองและธนาคารจำนวนมาก ร้านขายยา โรงรับจำนำ รวมถึงร้านค้าหาบเร่แผงลอยจำนวนมากที่ริมฟุตบาททั้งถนนราชปรารภ และถนนเพชรบุรี⁵ ประตูน้ำได้กลายเป็นย่านการค้าที่เนืองแน่นในตอนกลางวัน ส่วนตอนกลางคืนได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวยามค่ำคืนให้กับนักท่องเที่ยว

¹พอพันธ์ อุยยานนท์. (2564). เล่มเดิม. หน้า 231.

²โสภารัตริที่ถนนเพชรบุรีตัดใหม่. (2510). อนุสาร อ.ส.ท. ปีที่ 7 (6). หน้า 69 - 75.

³แหล่งเดิม. หน้า 69 - 75.

⁴พีระพงษ์ เต็มบุญเกียรติ. (2566, 6 พฤศจิกายน).เรื่อง การสื่อสารส่วนบุคคล. สัมภาษณ์โดย ญาณินี ไพบูลย์วัฒน์.

⁵โสภารัตริที่ถนนเพชรบุรีตัดใหม่. (2510). เล่มเดิม. หน้า 14.

2.1 ประตุน้ำในยุครุ่งเรือง: ธุรกิจโรงแรม ห้างสรรพสินค้า และสถานบันเทิง

ใน พ.ศ. 2509 มีสถิติการสร้างโรงแรมชั้นหนึ่งในกรุงเทพฯ ถึง 14 แห่ง เพื่อต้อนรับนักธุรกิจ นักท่องเที่ยวและทหารสหรัฐฯ ในสงครามเวียดนาม โรงแรมส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในย่านธุรกิจ อาทิ ถนนสีลม ถนนสุริวงส์ ปทุมวัน ราชดำริ และราชวิถี เมื่อธุรกิจด้านการโรงแรม และการท่องเที่ยวขยายตัวอย่างมากระหว่าง พ.ศ. 2510 - 2530 การเติบโตทางเศรษฐกิจ ด้านการท่องเที่ยวดังกล่าวเป็นปัจจัยภายนอกที่สำคัญ ส่งผลให้มีกลุ่มนักลงทุนเข้ามาซื้อที่ดินและปรับปรุงที่ดินในย่านประตุน้ำเพื่อเปลี่ยนให้เป็นโรงแรม และแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ในกรุงเทพฯ

นักธุรกิจชาวไทยเชื้อสายจีนที่มีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของย่านประตุน้ำให้กลายเป็นโรงภาพยนตร์ โรงแรมอินทรา และย่านการค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูป คือ นายเล็งเลิศ ไบหยก และนายพันธุเลิศ ไบหยก นายพันธุเลิศ ได้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับย่านประตุน้ำว่า ในพ.ศ. 2500 ประตุน้ำยังเป็นย่านชนบทที่มีผู้คนอาศัยอย่างสงบสุข การพัฒนาที่ดินในย่านนี้เริ่มต้นขึ้นเมื่อที่ดินแปลงใหญ่ประมาณ 40 ไร่ (ทางฝั่งด้านตะวันตกของถนนราชปรารภ) ที่เคยเป็นที่ดินพระราชทานให้กับชาวต่างชาติผู้หนึ่ง ในเวลาต่อมาที่ดินแปลงดังกล่าวตกเป็นกรรมสิทธิ์ของธนาคารอาคารสงเคราะห์ และธนาคารได้เปิดประมูลให้เอกชนทั่วไปซื้อ นายเล็งเลิศ ไบหยก ผู้เป็นบิดาของนายพันธุเลิศ สามารถประมูลที่ดินดังกล่าวไปได้ในราคาประมาณ 10 ล้านบาท หรือราคาตารางวาละประมาณ 600 บาท หลังจากทำการประมูลได้สำเร็จ นายเล็งเลิศได้จัดตั้งบริษัทขึ้นชื่อ “ภูมิภวัน” ซึ่งเป็นชื่อที่หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช สมัยที่ท่านยังทำงานที่ธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การเป็นผู้ตั้งให้ ผู้ถือหุ้นใหญ่ของบริษัทภูมิภวันคือ ตระกูลไบหยก และธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การ บริษัทดังกล่าวเป็นบริษัทพัฒนาที่ดินบริษัทแรกของย่านประตุน้ำ¹ บริษัทภูมิภวันมีส่วนสำคัญในพัฒนาที่ดินทั้งหมด 40 ไร่ โดยปลูกสร้างและขายอาคารพาณิชย์ สร้างโรงภาพยนตร์ และโรงแรมอินทราขึ้น มีห้องพักจำนวน 500 ห้อง และเปิดทำการในปี 2514² โรงแรมอินทราจัดได้ว่าเป็นโรงแรมหรูแห่งแรกที่สร้างขึ้นบนถนนราชปรารภ ส่งผลให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาพักในย่านประตุน้ำมากขึ้น ในปี 2516 ตระกูลเสริมศิริมงคลได้มาขอเช่าพื้นที่ชั้นล่างของโรงแรมอินทรา จัดทำร้านค้า 7 คูหา และเปิดห้างที่ชื่อ “ไทย ขอบปั้ง” ในเวลาต่อมาได้เปลี่ยนชื่อมาเป็น “พาด้า” สาขาอินทรา

¹ ประชาชาติธุรกิจ. (2531, 22 ตุลาคม). *หุ่มนักค้าคนเนรมิต ไบหยก 2 สูง 80 ชั้นรับนักธุรกิจนอก*. ประชาชาติธุรกิจ.

² โรงแรมอินทรา ตั้งชื่อเพื่อเป็นเกียรติแก่พระยาอินทรมนตรีศรีจันทร์กุมาร (ฟรานซิส เฮนรี ใจส์) ได้รับพระราชทานที่ดิน ที่ตั้งอยู่บนถนนราชปรารภ โรงแรมอินทราได้รับการออกแบบโดยสถาปนิกชื่อ พันเอกจิระ ศิลปกัน

ประตูน้ำ ซึ่งเป็นสาขาแรกของห้างสรรพสินค้าพาด้า ในปี 2518 พื้นที่ชั้นล่างของโรงแรมอินทรา ยังแบ่งเป็นส่วนที่เรียกว่า อินทราอาเคด ประกอบไปด้วยร้านขายเสื้อผ้า ร้านขายของที่ระลึก ร้านขายเครื่องประดับ รวมถึงมีผิวในชั้นใต้ดินของโรงแรมอินทรา และมีโรงภาพยนตร์อินทราในบริเวณชั้น 2 ของอินทราอาเคด¹

นายพันธุเลิศ ไบหยกได้ลงทุนสร้างโรงภาพยนตร์ทั้งหมด 2 โรงบนที่ดินของครอบครัว ในย่านประตูน้ำ คือโรงภาพยนตร์สตาร์ และโรงภาพยนตร์สเตล่า ซึ่งตั้งอยู่ข้างหลังโรงแรมอินทรา แต่ธุรกิจโรงภาพยนตร์ไม่ค่อยประสบความสำเร็จนัก นายพันธุเลิศได้ตัดสินใจทุบโรงภาพยนตร์ทั้งสองทิ้ง และสร้างโรงแรมแบบตึกสูงระฟ้า² เพื่อเป็นจุดสนใจดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาเข้าพัก โดยตึกไบหยก 1 สร้างขึ้นในปี 2526 และสร้างเสร็จในปี 2529 และตึกไบหยก 2 สร้างขึ้นในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2533 และสร้างเสร็จในวันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2541³ โดยเฉพาะโรงแรมไบหยก 2 ในเวลาต่อมาได้กลายเป็นจุดสังเกตที่สำคัญและจุดชมวิวของย่านประตูน้ำ นอกเหนือจากนี้มีโรงแรมอื่นๆ ที่สำคัญสร้างในย่านประตูน้ำสร้างขึ้นในช่วงทศวรรษ 2530 คือ โรงแรมบางกอกพาเลซ ตั้งอยู่ถนนเพชรบุรีตัดใหม่ และโรงแรมอมารีวอเตอร์เกต ตั้งอยู่ถนนเพชรบุรี

ในช่วงระหว่างปี 2500 – 2540 นักลงทุนด้านอสังหาริมทรัพย์ ที่เข้ามาซื้อที่ดินและปรับปรุงพื้นที่ย่านประตูน้ำ โดยเฉพาะตรถนนเพชรบุรีจึงกลายมาเป็นแหล่งสถานบันเทิงยามค่ำคืน โรงภาพยนตร์ และห้างสรรพสินค้า โรงภาพยนตร์พาราเมท สร้างในปี 2503 บนถนนเพชรบุรีตัดใหม่ โรงภาพยนตร์เมโทรสร้างบนถนนเพชรบุรีตัดใหม่ในปี 2506 โรงภาพยนตร์เพชรามา สร้างในปี 2509 บนถนนเพชรบุรีตัดใหม่⁴ การสร้างศูนย์การค้าประตูน้ำ ที่ประกอบไปด้วย โรงภาพยนตร์ดาด้า และโรงภาพยนตร์พอลลี บนถนนเพชรบุรีตัดใหม่ ในระหว่างซอยเพชรบุรี 33 - 35 สร้างในปี 2522⁵ โรงภาพยนตร์เมืองทอง ตั้งอยู่บริเวณตลาดเฉลิมโลก ถนนราชปรารภ, โรงภาพยนตร์อินทรา ตั้งอยู่ในศูนย์การค้าอินทราและโรงแรมอินทรา ประตูน้ำไม่ปรากฏปีการสร้าง, โรงภาพยนตร์สเตล่าสร้างในปี 2519 และโรงภาพยนตร์สตาร์สร้างในปี 2519, โรงภาพยนตร์ฮอลลีวู้ด บนถนนเพชรบุรี, โรงภาพยนตร์ โอ.เอ.1 ริมทางรถไฟ

¹ พิระพงษ์ เต็มบุญเกียรติ. (2566, 6 พฤศจิกายน). เรื่อง การสื่อสารส่วนบุคคล. สัมภาษณ์โดย ญาณินี ไพบูลย์วัฒน์.

² BeerBaiyoke. (2565, 20 เมษายน). *History of Baiyoke Sky tower ต้องผ่านอุปสรรคและเรื่องราวอะไรมาบ้าง*. (Video). (ออนไลน์)

³ โรงแรมไบหยก 2 เป็นตึกระฟ้ากรุงเทพมหานคร ด้วยจำนวน 85 ชั้น และเคยเป็นโรงแรมที่สูงที่สุดในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2540 - 2559

⁴ โสภาราตรีที่ถนนเพชรบุรีตัดใหม่. (2510). เล่มเดิม.

⁵ เดอะเนชั่นรีวิว. (2520, 7 ตุลาคม). ศูนย์การค้าประตูน้ำ. เดอะเนชั่น.

มักกะสัน สร้างในปี 2522¹ ห้างสรรพสินค้าที่สร้างขึ้นในย่านประตูน้ำ มีดังต่อไปนี้ ห้างพาด้า ตั้งอยู่ที่โรงแรมอินทรา สร้างในปี 2516, ศูนย์การค้าเมโทร สร้างในปี 2528 บนถนนเพชรบุรี ดัดใหม่, ศูนย์การค้าพันธุ์ทิพย์ สร้างในปี 2528 ซึ่งเป็นทั้งอาคารสำนักงาน ศูนย์การค้า ภัตตาคารและห้องจัดแสดงขนาดใหญ่ บนถนนเพชรบุรี การเกิดโรงภาพยนตร์และห้างสรรพสินค้า จำนวนมากดังกล่าวส่งผลให้ย่านประตูน้ำได้กลายเป็นย่านธุรกิจการค้า ที่ดึงดูดผู้คนมาชม ภาพยนตร์ และเดินเล่นในห้างสรรพสินค้า

ย่านประตูน้ำเริ่มกลายเป็นแหล่งการค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูปในปี 2520 จากการเกิด ตลาดเฉลิมลาภ ซึ่งเป็นตลาดที่ขายผ้าเมตรจำนวนมาก และเป็นแหล่งรับตัดเสื้อผ้า และมีการรับคำสั่งซื้อจากต่างชาติให้ผลิตเสื้อผ้าในปริมาณมาก แล้วส่งขายต่างประเทศ โดยงานตัด เย็บส่วนใหญ่เป็นงานแพชั่น ซึ่งแตกต่างจากงานเสื้อผ้าสำเร็จรูปของตลาดโบ๊เบ๊ ที่รับทำเสื้อผ้า สำเร็จรูปแต่เป็นงานเย็บเสื้อโหล² เมื่อกิจการการผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปและการค้าผ้าสำเร็จรูป ขยายตัวได้มากขึ้น ผู้ประกอบการที่ทำธุรกิจค้าผ้าสำเร็จรูปต้องการพื้นที่ตั้งร้านมากขึ้น จึงได้ มีการขยับขยายพื้นที่ออกมาทางตลาดใต้ โดยมีการทุบกำแพงที่ตั้งอกทำให้ผู้คนสามารถ เดินทะลุจากตลาดเฉลิมลาภมาทางตลาดใต้ได้

ปัจจัยที่ทำให้ธุรกิจการค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูปเติบโตอย่างมากในช่วงทศวรรษ 2520 จนถึงทศวรรษ 2530 สืบเนื่องมาจากนโยบายของรัฐบาลที่พัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก ระหว่าง พ.ศ. 2520 - 2537 การเปิดโอกาสให้ต่างประเทศเข้ามาลงทุนในประเทศ การที่ ไทยปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน การมีไฟฟ้า น้ำประปา ถนนหนทางที่ทันสมัย เนื่องจากแผน พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 - 2 รวมถึงต้นทุนค่าจ้างแรงงานที่ต่ำ³ ในช่วง ทศวรรษ 2520 - ทศวรรษ 2530 เป็นยุคสมัยของนักลงทุนอสังหาริมทรัพย์หลายกลุ่ม อาทิ ตระกูลโบหยก ตระกูลรัชตะภาคย์ เอราวัณทรสดี เมโทร โอสดสภา ได้เข้ามาซื้อที่ดิน และ สร้างศูนย์การค้าในย่านประตูน้ำ และย่านราชดำริ⁴ นายพันธุ์เลิศ โบหยกมองเห็นตลาดเสื้อผ้า สำเร็จรูปกำลังขยายตัวเมื่อสร้างโรงแรมโบหยก 1 สำเร็จ จึงได้ปรับพื้นที่ชั้นล่างของตึก โบหยก 1 ให้เป็นศูนย์การค้าที่สร้างขึ้นใหม่ ในลักษณะของ ซอปคอนโด ที่มีการขายกรรมสิทธิ์ ให้กับผู้ซื้อเป็นครั้งแรกในไทย ในปี 2529 เมื่อตึกโบหยก 1 สร้างเสร็จสมบูรณ์เปิดให้บริการ อย่างเป็นทางการ ตึกดังกล่าวได้กลายเป็นตึกที่มีการขายปลีกและส่งเสื้อผ้าสำเร็จรูปที่สำคัญ ของย่านประตูน้ำ เจ้าของร้านค้าภายในตึกเป็นผู้ผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปเอง ไม่มีระบบผ่าน

¹ โสภาราตรีที่ถนนเพชรบุรีดัดใหม่. (2510). เล่มเดิม.

² วิสุทธา กฤตยาพิมลพร. (2550). เล่มเดิม. หน้า 21.

³ แหล่งเดิม. หน้า 13 - 14.

⁴ ประชาชาติธุรกิจ. (2531, 26 - 28 ตุลาคม). ราชปรารภสุดเฟื่อง ตึกสูงสะพรั่งสองฝาก. ประชาชาติธุรกิจ. 14(12).

พ่อค้าคนกลาง¹ บริษัทภูมิกวันเปิดแผงลอยให้ผู้ประกอบการเช่าขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป บริเวณพื้นที่ที่ถนนทางเข้าและรอบตึกโบหยก 1 เป็นตลาดผ้าที่ขายตั้งแต่เช้าถึงเย็น² ในช่วงปี 2527 มีการสร้างศูนย์การค้าซีดี บนถนนเพชรบุรีใกล้กับแยกประตูน้ำ โดยมีเจ้าของคือ นายมานิต เอื้อทวีกุล แต่ธุรกิจไม่ค่อยขยายตัวเท่าที่ควร ในปี 2531 มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการให้บริการเป็น ซีดีคอมเพล็กซ์ โดยให้เช่าพื้นที่ขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป³ ในปี 2535 ตลาดเฉลิมโลกนั้นทรุดโทรมเป็นอย่างมาก กรมศาสนาซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินจึงได้รื้อตลาด และเวนคืนพื้นที่ เพื่อเปิดโอกาสให้นักลงทุน นั่นคือ คุณหญิงพัชร ว่องไวบูลย์ มีกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ดังกล่าวเป็นเวลา 30 ปี เพื่อสร้างศูนย์การค้าขนาดใหญ่ ชื่อว่า “ประตูน้ำเซ็นเตอร์” บริเวณสี่แยกถนนเพชรบุรีตัดใหม่กับถนนราชปรารภ โดยมีพื้นที่ทั้งหมด 14 ไร่ สร้างเป็นอาคารสูง 44 ชั้น ประกอบไปด้วยศูนย์การค้า 6 ชั้น และสร้างอาคารสูงอีก 3 อาคาร อาคารละ 38 ชั้น ประกอบไปด้วยห้างสรรพสินค้า โรงแรม คอนโดมีเนียม และที่จอดรถ⁴ ในปี 2538 - 2539 มีการเปิดตึกกรงทองพลาซ่า ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับ ซีดีคอมเพล็กซ์ โดยเปิดแข่งกรรมสิทธิ์กับผู้ประกอบการธุรกิจเสื้อผ้าสำเร็จรูป

นอกจากนี้ ย่านประตูน้ำยังเป็นย่านที่มีกลุ่มนักลงทุนมาสร้างที่พักอาศัยคอนโดมีเนียม ซึ่งสอดคล้องกับช่วงเวลาหลัง พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา เมื่อกรุงเทพฯ กลายเป็นเมืองเอกนคร ส่งผลกระทบให้เกิดชนชั้นกลางในเมืองหลวง เริ่มขาดแคลนที่พักอาศัยในเมืองหลวง ย่านประตูน้ำเป็นศูนย์รวมของการคมนาคมที่สะดวก บริษัทที่พัฒนาอสังหาริมทรัพย์เข้ามาซื้อที่ดินและสร้างคอนโดมีเนียม โดยเฉพาะในปี 2530 บริษัทจุลติศ ดีเวลลอปเปอร์ ได้ออกแบบสร้างจุลติศ ทาวเวอร์ ซึ่งตั้งอยู่ที่ซอยเพชรบุรี 19 ถนนเพชรบุรี เป็นที่พักอาศัยสูง 22 ชั้นพร้อมที่จอดรถ สระว่ายน้ำ และศูนย์บริหารร่างกาย⁵ ในปี 2538 เมื่อรัชกาลที่ 9 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกและรื้อถอนประตูน้ำในคลองแสนแสบ เพราะประตูน้ำดังกล่าวเป็นอุปสรรคในการสัญจรทางน้ำ ขัดขวางการไหลของน้ำส่งผลให้การระบายน้ำมีประสิทธิภาพลดลง การรื้อถอนประตูน้ำในคลองแสนแสบดังกล่าวส่งผลให้มีผู้ใช้บริการเรือโดยสารมากยิ่งขึ้น และย่านประตูน้ำกลายเป็นจุดเชื่อมต่อการเดินทางทางน้ำและทางบกที่สำคัญอีกครั้ง ระหว่างพื้นที่เมืองชั้นในกับพื้นที่อยู่อาศัยในเขตชานเมือง

¹ วิสุทธา กฤตยาพิมลพร. (2550). เล่มเดิม. หน้า 22.

² ญาณิณี อาชาวรัตน์, (2566, 19 พฤศจิกายน). เรื่อง การสื่อสารส่วนบุคคล, สัมภาษณ์โดย ญาณิณี ไพทยวัฒน์.

³ วิสุทธา กฤตยาพิมลพร. (2550). เล่มเดิม. หน้า 22.

⁴ ประชาชาติธุรกิจ. (2530, 22 สิงหาคม). เปิดโครงการจุลติศ ทาวเวอร์ ที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ ย่านประตูน้ำ. ประชาชาติธุรกิจ. 13(18).

⁵ แหล่งเดิม.

อาจจะกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของย่านประตูน้ำเปลี่ยนไปเป็นเมืองอยู่ในเขตพื้นที่ชั้นในของกรุงเทพฯ ซึ่งกลายเป็นย่านพาณิชย์กรรมและที่อยู่อาศัยหนาแน่นของผู้คน โดยสมบูรณ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา สืบเนื่องจากปัจจัยภายนอก นั่นคือนโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลที่สนับสนุนการลงทุนจากต่างประเทศ การที่รัฐจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 1 เน้นพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ส่งผลให้มีการตัดถนนเพชรบุรีตัดใหม่

3. ประตูน้ำในยุคปรับตัวระหว่างพ.ศ.2540-2550: ก่อนและหลังวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ 2540

ก่อนเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 เศรษฐกิจไทย โดยเฉพาะช่วง พ.ศ. 2530 - 2539 มีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับสูงมาก ประมาณร้อยละ 8 - 9 ต่อปี ภาคอุตสาหกรรมและบริการเป็นสำคัญ เนื่องจากการลงทุนจากต่างประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ เกาหลีใต้ ไต้หวัน และญี่ปุ่น ส่งผลให้เศรษฐกิจไทยเปลี่ยนจากภาคเกษตรมาสู่ภาคอุตสาหกรรม¹ เมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 ส่งผลต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจชะลอตัวลงเป็นอันมาก อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจติดลบเท่ากับร้อยละ -2.6 ภาคการเกษตรขยายตัวเท่ากับร้อยละ 0.8 และภาคอุตสาหกรรมเท่ากับร้อยละ -0.4 ในช่วง พ.ศ. 2540 - 2542 ในปี พ.ศ. 2542 ธุรกิจรายย่อยและรายใหญ่ล้มละลาย ปัญหานี้เฝ้าเสียของสถาบันการเงิน และการปิดบริษัทเงินทุนและหลักทรัพย์จำนวน 56 แห่งเป็นการถาวร ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ตกต่ำ² ปัญหาการว่างงานเพิ่มขึ้นเนื่องจากคนตกงานทั้งในภาคบริการ และภาคอุตสาหกรรม เจ้าของธุรกิจในย่านประตูน้ำก็ได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจ 2540

นายพันธุ์เลิศ ไบหยก กรรมการผู้จัดการใหญ่บริษัทภูมิวัน ซึ่งเป็นนักธุรกิจที่มีบทบาทสำคัญผลักดันให้ย่านประตูน้ำกลายเป็นศูนย์กลางการค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูป ได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจ 2540 การสร้างตึกไบหยก 2 นั้นก็หยุดชะงัก เนื่องจากเป็นโรงแรมที่มีแผนสร้างให้สูง 85 ชั้นแต่ธนาคารที่เคยให้เงินกู้ยืมมาสร้างตึกไบหยก 2 นั้นไม่อนุมัติเงินกู้ให้สร้างตึกไบหยก 2 ต่อ สืบเนื่องจากปัญหาของธนาคารไทยในช่วงนั้นขาดสภาพคล่องตึกไบหยก 2 จึงหยุดการสร้างชั่วคราว³ พันธุ์เลิศต้องแก้ปัญหาดังกล่าว โดยเปิดชั้นที่สร้างเสร็จแล้วตกแต่งเปิดขายพื้นที่ชั้นล่างให้ร้านค้ามาซื้อพื้นที่เปิดเป็นชอปปายของ ส่วนตัวโรงแรมในชั้นที่สร้างเสร็จแล้วก็ตกแต่งเพื่อเปิดให้บริการนำเงินมาจ่ายดอกเบี้ยธนาคาร ใช้วิธีการ

¹ พอพันธ์ อุษยานนท์. (2564). เล่มเดิม. หน้า 258.

² แหล่งเดิม. หน้า 259.

³ มติชน. (2550, 14 ตุลาคม). พันธุ์เลิศ ไบหยก ผู้ขายบนตึกสูงที่สุดในประเทศไทย. มติชน. หน้า 17-18.

หมุนเงินพอได้กำไรค่อยเอาเงินไปจ่ายดอกเบี้ยธนาคารและสร้างตึกใบหยก 2 ต่อเติมจนเสร็จสมบูรณ์¹

โรงภาพยนตร์ที่เคยมีอยู่จำนวนมากในย่านประตูน้ำ ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2540 - 2550 เป็นต้นมาทยอยปิดตัว ได้แก่ โรงภาพยนตร์พาราเม้าท์, โรงภาพยนตร์เมโทร, โรงภาพยนตร์เพชรรามา, โรงภาพยนตร์เมืองทอง, โรงภาพยนตร์อินทรา, โรงภาพยนตร์ฮอลลีวู้ด และ โรงภาพยนตร์ โอ.เอ.1 ปัจจัยสำคัญที่ทำให้โรงภาพยนตร์ stand alone ปิดตัวลงเนื่องมาจากความนิยมของผู้ชมภาพยนตร์เปลี่ยนไปชมภาพยนตร์ระบบมัลติเพล็กซ์ ที่ตั้งอยู่ในห้างสรรพสินค้าแทน² รวมถึงผู้คนนิยมชมหนังผ่านวิดีโอมากขึ้น ซึ่งเป็นเครื่องใช้ไฟฟ้าที่ให้ความบันเทิงในบ้านที่เข้ามาในสังคมไทยในยุคสมัยดังกล่าว ในขณะที่ ฌับ บาร์ อาบอบนวด และโรงแรม่านรูดที่ตั้งอยู่ถนนเพชรบุรีตัดใหม่ก็ทยอยปิดตัวลงเช่นกัน จากที่เคยเปิดกิจการเป็นจำนวนมากในทศวรรษ 2510 และ ทศวรรษ 2520 แต่เนื่องจากการสิ้นสุดของสงครามเวียดนามในปี 2518 ที่ส่งผลให้สหรัฐอเมริกาย้ายฐานทัพจากไทย และทำให้ทหารอเมริกันซึ่งเป็น กลุ่มนักท่องเที่ยวที่สำคัญออกจากไทยไปด้วย สถานบันเทิงยามค่ำคินบนถนนเพชรบุรีตัดใหม่จึงเริ่มซบเซา และในยุคต่อมาผลจากวิกฤตเศรษฐกิจ 2540 ยิ่งส่งผลให้สถานบันเทิงยามค่ำคินบนถนนเพชรบุรีตัดใหม่ค่อยๆ เลิกกิจการไปในที่สุด

ในขณะที่ห้างสรรพสินค้าที่สร้างขึ้นในย่านประตูน้ำ ทั้งห้างพาด้าอินทราและศูนย์การค้าเมโทร ปิดตัวหลัง พ.ศ. 2540 เนื่องมาจากการแข่งขันกันสูงมากของห้างสรรพสินค้าในย่านประตูน้ำ ที่ต้องแข่งกันเองและยังต้องแข่งกับห้างสรรพสินค้าในย่านใกล้เคียง เช่น สยามแสควร์ ราชประสงค์ และเพลินจิต แนวโน้มของนักลงทุนสร้างห้างสรรพสินค้ามีแนวโน้มสร้างห้างสรรพสินค้าในเขตพื้นที่ชั้นกลางของกรุงเทพฯ มากขึ้น ในย่านรามคำแหง บางกะปิ และ พระโขนงหลัง พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา³ การปิดตัวของธุรกิจสถานบันเทิงยามค่ำคิน โรงภาพยนตร์ รวมถึงห้างสรรพสินค้าบางแห่งส่งผลให้ผู้คนเคยทำงาน หรือพักอาศัยในย่านประตูน้ำอพยพออกไปทำงานในที่อื่นแทน

¹ BeerBaiyoke. (2565, 20 เมษายน). *History of Baiyoke Sky tower ต้องผ่านอุปสรรค และเรื่องราวอะไรมาบ้าง*. (Video). (ออนไลน์)

² ฉลองรัฐ เมอมาลัยชลมารค. (2554, กรกฎาคม - ธันวาคม). ภาพยนตร์ไทยกับยุคเปลี่ยนผ่านเทคโนโลยี. *นิเทศศาสตร์ปริทัศน์*. 18(1). หน้า 10 - 11.

³ ประชาชาติธุรกิจ. (2531, 30 เมษายน). ท่าเลี้ยวสรรพสินค้า สายทางที่เปลี่ยนทิศ. *ประชาชาติธุรกิจ*. หน้า 19

4. บทสรุป

พื้นที่ย่านประตูน้ำ เริ่มมีการปรับเปลี่ยนทางกายภาพตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนกระทั่ง พ.ศ.2448 ที่มีการสร้างประตูระบายน้ำชื่อว่า “ประตูน้ำวังสระปทุม” ในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อการคมนาคมที่สะดวกมากขึ้นในคลองแสนแสบ ส่งผลให้ย่านดังกล่าวเป็นศูนย์รวมของผู้คน มาขายของในตลาดน้ำที่ตั้งอยู่นอกเขตพระบรมมหาราชวัง จนผู้คนเรียกขานย่านดังกล่าวว่า ประตูน้ำ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ย่านประตูน้ำนั้นกลายเป็นเมือง ที่มีการอพยพผู้คนมาตั้งรกราก นั้นมาจากการปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจ งานวิจัยเรื่องนี้พบว่า ในยุคสมัย ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การเติบโตทางเศรษฐกิจของไทยหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ในปี 2398 ส่งผลให้เศรษฐกิจไทยได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก รัฐบาลไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาส่งเสริมให้ประชาชนปลูกข้าว พื้นที่ในท้องทุ่งบางกะปิ ที่เป็นที่ตั้ง ของย่านประตูน้ำได้รับการบุกเบิกกลายเป็นที่นาหลวงขนาดใหญ่มีผู้คนอพยพมาอาศัยอยู่ มากขึ้น ความสำเร็จของการปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้เกิดการปฏิรูปการคลัง การเก็บภาษีในประเทศมีประสิทธิภาพมากขึ้น รัชกาลที่ 5 ทรงมีงบประมาณมากขึ้นในการ ปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน ยกตัวอย่าง การสร้างสะพานเฉลิมโลก 55 การสร้างถนนราชปรารภ และถนนเพชรบุรี และการสร้างสถานีรถไฟมักกะสันเพื่อเชื่อมกรุงเทพฯ กับภาคตะวันออก การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพดังกล่าวส่งผลให้ย่านประตูน้ำเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม และได้กลายเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งที่สำคัญแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ในยุคสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ปัจจัยภายในที่ส่งผลให้ย่านประตูน้ำกลายเป็นเมือง คือ นายเลิศ เศรษฐบุตร นักธุรกิจที่เข้ามา ลงทุนประกอบธุรกิจรถเมล์เอกชน และเรือเมล์เอกชน ส่งผลให้เกิดการรับส่งผู้คนเข้ามาใน ย่านประตูน้ำ และสร้างตลาดนายเลิศขึ้นในย่านประตูน้ำ ผู้คนเข้ามาประกอบอาชีพ พักอาศัย และทำมาหากินในย่านประตูน้ำริมคลองแสนแสบมากขึ้น

ยุคสมัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของย่านประตูน้ำมากที่สุด คือยุค ทุนนิยมอุตสาหกรรมหลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา รัฐบาลในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์นั้น ได้ส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ และได้รับการช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา รัฐบาลจัดทำ แผนพัฒนาเศรษฐกิจขึ้นเป็นครั้งแรก เน้นนโยบายปรับโครงสร้างพื้นฐานการสร้างถนน การจัด ให้มีสาธารณูปโภคให้ดีขึ้น ย่านประตูน้ำได้รับผลพลอยได้ดังกล่าว เพราะรัฐบาลตัดถนน เพชรบุรีตัดใหม่ออกไปจนถึงแยกคลองตัน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่สำคัญให้กับ พื้นที่ในย่านประตูน้ำ เพราะทำให้เกิดแยกประตูน้ำ เชื่อมระหว่างถนนราชปรารภ ถนนเพชรบุรี และถนนราชดำริ นักลงทุนเข้ามาขอเช่าที่ดิน สร้างอาคารพาณิชย์เป็นจำนวนมากริมถนน เพชรบุรี และถนนราชปรารภ ในเวลาต่อมาตั้งแต่ พ.ศ. 2510 - 2530 กลุ่มนักลงทุนพัฒนา อสังหาริมทรัพย์รายใหญ่เข้ามาซื้อที่ดินในย่านประตูน้ำสร้างโรงแรม โรงภาพยนตร์ และ

ศูนย์การค้า ปัจจุบันภายในพื้นที่ที่ทำให้ย่านประตูน้ำกลายเป็นย่านธุรกิจ คือ นักธุรกิจที่มีวิสัยทัศน์ นายพันธุเลิศ ไบหยก ซึ่งมีบทบาทสำคัญเปลี่ยนย่านประตูน้ำกลายเป็นตลาดการค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูปในกรุงเทพฯ การสร้างตึกไบหยก 1 และตึกไบหยก 2 เป็นโรงแรมตึกสูงระฟ้าทำให้นักท่องเที่ยวรู้จักย่านประตูน้ำมากขึ้น

ย่านประตูน้ำเกิดการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งในยุคหลังวิกฤติเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 ซึ่งส่งผลต่อธุรกิจที่เคยประสบความสำเร็จในย่านประตูน้ำ เช่น โรงภาพยนตร์ ห้างพาต้า อินทรา และห้างเมโทร สถานบันเทิงยามค่ำคินบนถนนเพชรบุรีตัดใหม่ ที่เคยประสบความสำเร็จปิดตัวลงไปหลังพ.ศ. 2540

ย่านประตูน้ำจึงเป็นตัวอย่างของย่านการค้าในกรุงเทพฯ ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพอย่างรวดเร็วในระยะเวลา 100 ปี และกลายเป็นเมือง ด้วยผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะหลังยุคนิคมอุตสาหกรรมตั้งแต่ พ.ศ.2500 เป็นต้นมาที่ดินในย่านประตูน้ำนั้นมีมูลค่าราคาที่ดินสูงขึ้น ส่งผลให้นักลงทุนอสังหาริมทรัพย์เข้ามาปรับเปลี่ยนพื้นที่ คนกลุ่มใหม่อพยพเข้ามาทำมาหากินในย่านดังกล่าว และพักอาศัยชั่วคราวจนอาจไม่มีความผูกพันกับย่านประตูน้ำ เจ้าของที่ดินที่เป็นหน่วยงานราชการ เช่น กรมศาสนา สภาอากาศ และสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งถือว่าเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ในย่านประตูน้ำ มีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนผู้เช่าที่ดินในย่านประตูน้ำ เปิดโอกาสให้นักลงทุนอสังหาริมทรัพย์มาเช่าที่ดิน สิ่งที่ขาดหายไปของย่านประตูน้ำ คือการรวมกลุ่มกันของคนในพื้นที่ ที่อาศัยในย่านประตูน้ำ ทำกิจกรรมร่วมกัน และเกิดความภาคภูมิใจในความเป็นคนในพื้นที่ รวมถึงการขาดผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งมาตั้งแต่ในอดีต ที่สามารถเป็นแรงผลักดันให้คนในชุมชนรวมตัวกันได้สำเร็จ

บรรณานุกรม

เอกสารชิ้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

สจช. เอกสารรายงานการประชุมเสนาบดี รัชกาลที่ 6 กระทรวงคมนาคม มร.6 คค/7
เรื่องรวมโรงงานต่าง ๆ ของกรมรถไฟไว้ที่ตำบลมักกะสัน และจัดโรงงานวัดมักกะสัน
เป็นโรงงานกลาง (27 กรกฎาคม 2460 - 24 กันยายน 2461).

----- เอกสารกระทรวงพาณิชย์ พณ 0301.1.1/8 (2470 - 72) เรื่องการปรับปรุง
แบ่งส่วนราชการของกรม.

หนังสือและบทความ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร. (2525). จดหมายเหตุการณ์อนุรักษกรังรัตนโกสินทร์.

กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ฉลองรัฐ เณอมาลัยชลมารค. (2554, กรกฎาคม - ธันวาคม). ภาพยนตร์ไทยกับยุคเปลี่ยนผ่าน
เทคโนโลยี. นิเทศศาสตร์ปริทัศน์. 18(1). หน้า 10 - 11.

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. (2536). การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ. กรุงเทพฯ:

ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เดอะเนชั่นรีวิว. (2520, 7 ตุลาคม). ศูนย์การค้าประตูน้ำ. เดอะเนชั่น.

เทพชู ทับทอง. (2545). อนุทินกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ. กรุงเทพฯ: ปิรามิด.

แน่นน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ. (2534). องค์ประกอบทางกายภาพกรังรัตนโกสินทร์.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประชาชาติธุรกิจ. (2530, 22 สิงหาคม). เปิดโครงการจุลติศ ทาวเวอร์ ที่อยู่อาศัยแห่งใหม่
ย่านประตูน้ำ. ประชาชาติธุรกิจ. 13(18).

----- (2531, 30 เมษายน). ทำเลห้างสรรพสินค้า สายทางที่เปลี่ยนทิศ. ประชาชาติธุรกิจ.
หน้า 19

----- (2531, 22 ตุลาคม). หุ่นพันล้านเนรมิต ไบหยก 2 สูง 80 ชั้นรับนักธุรกิจนอก.
ประชาชาติธุรกิจ. หน้า 6.

----- (2531, 26 - 28 ตุลาคม). ราชปรารภสุดเพื่อง ดึกสูงสะพรังสองฝาก.
ประชาชาติธุรกิจ. 14(12).

ปิยนารถ บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ. (2525). คลองในกรุงเทพฯ: ความ
เป็นและการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 -
2525). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- พอพันธ์ อูยานนท์. (2564). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแห่งประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มดิชน. (2550, 14 ตุลาคม). พันธุ์เลิศ ใบหยก ผู้ชายบนดึกสูงที่สุดในประเทศไทย. *มดิชน*. หน้า 17-18.
- โรม บุณนาค. (2563, 19 - 25 ธันวาคม). จากทุ่งปทุมวัน มาเป็นราชประสงค์ในวันนี้. *ผู้จัดการสุดสัปดาห์*. 12 (582).
- ลาวัญญ์ โชตามระ. (2529). *ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้วและชีวิตชาวกรุงสมัยสงคราม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2565). *พจนานุกรมศัพท์ผังเมือง ฉบับราชบัณฑิตยสภา*. กรุงเทพฯ: สำนักงาน ราชบัณฑิตยสภา.
- คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. (2546). *ชื่อบ้านนามในกรุงเทพฯ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มดิชน.
- สยามโพสต์. (2538, 21 กรกฎาคม). *สยามโพสต์*. 3(1066).
- สำนักงานโยธา กรุงเทพมหานคร. (2557). *ตำนานงานโยธา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานโยธา กรุงเทพมหานคร.
- สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์. (2555). *ปทุมวนานุสรณ์: โครงการบูรณปฏิสังขรณ์ วัดปทุมวนาราม Thai collection architecture*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- โสภาราตรีที่ถนนเพชรบุรีตัดใหม่. (2510). *อนุสาร อ.ส.ท.* ปีที่ 7 (6) : 69 - 75.
- หนังสือที่ระลึกในพิธีพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์ นิวัตวรา ณ ป้อมเพชร. (2566). กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.
- อนุสรณ์ 100 ปี พระยาภักตินรเศรษฐ (เลิศ เศรษฐบุตร). (2515). นครหลวงฯ: คณะกรรมการ บริษัทนายเลิศ.
- อเนก นาวิกมูล. (2542). *วังบ้านฐานถิ่น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงดาว.
- วิทยานิพนธ์และงานวิจัย**
- พิมพ์อุมา โตสินธพ. (2548). *คลองเชื่อมกับพัฒนาการของชุมชนในลุ่มแม่น้ำบางปะกง ระหว่าง พ.ศ. 2420 - 2500*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). นครปฐม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วิสุทธา กฤตยาพิมลพร. (2550). *พัฒนาการธุรกิจเสื้อผ้าสำเร็จรูปย่านประตูน้ำ*. วิทยานิพนธ์ ศ.ม. (เศรษฐศาสตร์การเมือง). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อมรรัตน์ การะเวก. (2549). *พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ* กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์
ผ.ม. (การวางผังเมือง). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สัมภาษณ์

กัลยาณี อาชาวัตรรัตน์. (2566, 19 พฤศจิกายน). เรื่อง การสื่อสารส่วนบุคคล. สัมภาษณ์โดย
ญาณินี ไพทยวัฒน์.

พีระพงษ์ เต็มบุญเกียรติ. (2566, 6 พฤศจิกายน). เรื่อง การสื่อสารส่วนบุคคล. สัมภาษณ์
โดย ญาณินี ไพทยวัฒน์

แหล่งข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

ปริญญญา ตรีน้อยใส. (2526). คอลัมน์มองบ้านมองเมือง. *มติชนสุดสัปดาห์*. ฉบับวันที่ 27
พฤษภาคม - 2 มิถุนายน 2565. จาก www.matichonweekly.com.

โลจน์ นันทิวัชรินทร์. (2567). *พระตำหนักใหญ่ วังสระปทุม*. จาก <https://readthecloud.co/sa-pathum-Palace>.

BeerBaiyoke. (2565, 20 เมษายน). *History of Baiyoke Sky tower ต้องผ่านอุปสรรค
และเรื่องราวอะไรมาบ้าง*. (Video). จาก https://youtu.be/ON-DBMcxEXk?si=I98yLs_EaGAcrUU7.